

BANALITAT DEL MAL / BANALITAT DEL BÉ

BANALITY OF EVIL / BANALITY OF GOOD

JOSEP HEREU I BOHIGAS

Hannah Arendt va encunyar el concepte de *banalitat del mal* a propòsit del judici d'Adolf Eichmann a Jerusalem¹. Amb aquest concepte, àmpliament divulgat, Arendt volia mostrar que el terror nazi no va ser obra de persones diabòliques o especialment sinistres, sinó de gent absolutament corrent que es limitava a acatar ordres i a complir la seva tasca sense preguntar-se per la bondat o la maldat de les seves accions. Adolf Eichmann va encarnar com ningú aquesta *banalitat*, però n'hi va haver molts d'altres que van seguir la seva conducta. Inspirant-se en Hannah Arent, Enrico Deaglio² ha encunyat el concepte de *banalitat del bé* per referir-se a Giorgio Perlasca, un súbdit italià que es va fer passar per diplomàtic de l'Estat espanyol i va aconseguir alliberar molts jueus de la mort acollint-los en apartaments propietat de l'ambaixada espanyola a Hongria i facilitant-los papers per escapar dels nazis. No fou l'únic que va actuar d'aquesta manera, sinó que hi va haver molta altra gent que va ajudar els jueus a sobreviure. Un dels casos més coneguts – gràcies a la pel·lícula *La lista de Schindler* – sigui probablement la de l'empresari Oskar Schindler.

No només a l'exterior dels camps es produïa aquest tipus d'ajuda desinteressada, sinó que també es donava al seu interior. Enmig de l'horror en el que es veien obligats a viure els reclusos, sempre va haver-hi persones que van ajudar els altres i es van sacrificar per ells, fins al punt, en alguns

¹ HANNAH ARENDT, *Eichmann en Jerusalem*, Traducció Carlos Ribalta, Barcelona: DeBOLSILLO 2013.

² ENRICO DEAGLIO, *La banalità del bene. Storia de Giorgio Perlasca*, Milano: Feltrinelli 2012.

casos, de donar la pròpia vida. Aquests “testimonis del bé” són una mostra de què, enmig de la manifestació suprema del mal, aquest mai no va poder apagar l’espurna de bé que rau en el cor de molts homes i dones; que la *banalitat del mal* pot ser combatuda amb la *banalitat del bé*. Alexandr Solzhenitsyn reconeixia que ell “va percebre els primers batecs del bé sobre la palla humida de la presó”; tot i que també, puntualitzava Solzhenitsyn, fins i tot en el cor més bo hi ha un inextirpable racó de maldat. També Dostoievski explica, a les seves *Memorias de la casa muerta*, el tracte que molts metges dispensaven als presoners malalts; el sol fet de rebre un gest afectuós o una bona paraula tenia molt de valor per a un presoner, perquè era algú a qui tothom rebutjava; més encara si tenim en compte que ningú no hauria exigint explicacions a cap metge si hagués actuat d’una manera més inhumana. M’he permès anomenar “samaritans” aquestes persones, manlllevant el terme al relat de l’evangelista Lluc (10, 25-37) que es coneix com el relat del “bon samarità”: tant el sacerdot com el levita troben “explicacions” per no atendre l’home malferit; només el samarità, enemic oficial dels jueus, s’hi apropa i el guareix. Això és justament el que van fer els “samaritans” als camps de concentració – o fora d’ells –: socórrer qui estava necessitat sense recórrer a explicacions justificatòries per desentendre-se’n.

Aquesta actitud de “samaritans” és encara més rellevant pel fet que contrastava amb la llei no escrita de la vida dels camps, que consistia a preocupar-se únicament d’un mateix si hom volia sobreviure. L’actitud més corrent, la més “adequada” també, era la indiferència, segons diu Varlam Xalamov als *Relatos de Kolimá*. Així ho creia també la cap mèdic d’Ella Lingens Reiner, Ena Weiss³, segons la qual “el primer principi era jo, el segon era jo y el tercer era jo (...) i després els altres”. Elie Wiesel explica,

³ ELLA LINGENS REINER, *Prisoners of fear*, Nova Deli: Isha Books 2015, p. 118.

a la seva *Trilogía de la noche*, que va rebre el següent consell quan intentava ajudar el seu pare moribund: no oblidis que estàs en un camp de concentració; aquí cadascú ha de lluitar per si mateix, sense pensar en els altres, ni tan sols en el seu pare. Paul Steinberg, autor de *Cròniques d'un altre món*, deia que la llei del camp era fer el bé quan es tenien mitjans i ganes de fer-ho; en la resta d'accions, es feia el mal per poc poder que tinguessis. Per sobreviure calia ser egoista, deia el supervivent d'un *Sonderkommando*. I Gustaw Herling, a *Un mundo aparte*, afirmava que els presoners aprenien paulatinament a viure “sense pietat”.

Si bé l'actitud egoista era l'actitud predominant, encara que només fos per assegurar la pròpia supervivència, no tothom es comportava egoistament, sinó que també es podien trobar actituds altruistes i desinteressades. Com diu Joaquim Amat-Piniella⁴, encara que “la llei del camp imposava a cada individu l'autisme en la relació amb els seus semblants”, al camp “també brillaven milers i milers de llums individuals”. Aquestes accions comportaven, normalment, un alt risc – sovint la vida – per aquells que les duïen a terme, tant si es tractava d'accions individuals dintre dels camps com fora dels mateixos, o d'accions dutes a terme per institucions, fins i tot accions diplomàtiques que van emprendre determinats estaments oficials en diversos països. Pot ser que el balanç final sigui discret, però no irrellevant, si tenim en compte el valor incommensurable que té salvar una sola vida humana.

A la Unió Soviètica la solidaritat amb els presos ja existia en temps del règim tsarista. A Rússia, diu Solzhenitsyn⁵, ningú no aixecava la

⁴ Citat per ROSA TORAN, *Los campos de concentración nazis. Palabras contra el olvido*. Barcelona: Península 2005, p. 163. L'experiència concentracionària de Joaquim Amat-Piniella es troba a K.L. Reich. Barcelona: Club Editor Jove 2006.

⁵ ALEXANDR SOLZHENITSYN té diversos escrits sobre el Gulag, com *Un día en la vida d'Ivan Denisovitch*, *Pabellón del Cáncer* o *El Primer círculo*, però la seva obra emblemàtica són els tres volums d'*Archipiélago*

Quaresma sense haver portat un paquet als presos, als que ni tan sols coneixia. Per a un pres, aquells regals eren molt més que menjar, ja que creaven la càlida sensació que la gent del carrer pensava en ells. També a l'època dels tsars hi havia hagut a Sibèria una tradició de compassió pels reclusos o els servents fugitius, que consistia a deixar durant la nit bols de llet i pa a les portes de les cases, segons explica Anne Applebaum. Denise Dufournier, reclusa al camp de Ravensbrück – al que anomena *La maison des mortes* –, explica la felicitat que va tenir quan, furiosa i esgotada en tornar al bloc, es va trobar amb un paquet que les seves amigues cuineres li havien enviat; hi havia tanta amabilitat i afecte en la manera com estava embolicat, que va prendre consciència de la seva ingratitud. No sempre, tanmateix, els paquets eren motiu d'alegria, sinó que també podien ser causa d'enveja i de conflicte entre els presos, como indica Nikolaus Wachsmann⁶. A Sachsenhausen, per exemple, els presos soviètics, famèlics, s'esperaven al voltant dels blocs dels noruegs, que rebien molts paquets de la Creu Roja, per poder obtenir algunes engrunes.

Anne Applebaum⁷ recorda, per la seva part, la solidaritat dels presos de la presó Butyrka organitzant els “comitès de pobres”, així com el que significaven els paquets durant els difícils anys de la guerra en els camps boreals més durs; moltes vegades determinaven la diferència entre la vida i la mort. Conclou Applebaum que seria incorrecte dir que als camps no era possible l'amabilitat o la generositat, ja que nombroses memòries constaten que el *Gulag* no era un món en blanc i negre, on la línia entre amos i

Gulag. Ensayo de investigación literaria, Traducció Enrique Fernández Varnet y Josep Ma. Güell, Barcelona: Tusquets Editores 2007-2008.

⁶ NIKOLAUS WACHSMANN, *Historia de los campos de concentración nazis*, Traducció Cecilia Beza y David León, Barcelona: Crítica 2015, p. 575.

⁷ ANNE APPLEBAUM ha dedicat dues obres als camps de concentració soviètics: *Gulag. Historia de los campos de concentración soviéticos*, Traducció Magdalena Chocano, Barcelona: Random House Mondadori 2012; *Hambruna roja*, Traducció Nerea Arando Sastre, Barcelona: Debate 2020.

esclaus estés clarament definida, ni que l'única manera de sobreviure fos la crueltat. A l'època soviètica, a més, hi havia una categoria de “presos” molt important, que eren els exreclusos. Molts d'ells, una vegada complerta la pena, s'havien quedat a treballar als mateixos camps. Lev Razgón – autor de *Sin inventar nada. El polvo anónimo del Gulag* – va conèixer alguns d'aquests antics detinguts, bondadosos i sensibles, que van salvar molts presos alleujant els seus sofriments físics i morals. No menys importants eren les xarxes informals per a molts reclusos soviètics que no tenien família, una llar o treball quan recuperaven la llibertat. Generalment, els expresos tenien prohibit residir a les grans ciutats, per la qual cosa necessitaven encara més l'ajut de parents i amics, com diu Orlando Figes⁸. També Eugen Kogon – a *El Estado de la SS. El sistema de los campos de concentración alemanes* – parla positivament de l'actitud d'antics presoners que van actuar de *Kapos* als camps nazis, i que van ser un exemple d'humanitat i de valentia personal des del principi fins al final. Tots els camps de concentració nazis podrien donar fe d'alguns casos de *Kapos* exemplars, diu Kogon.

També s'ha de fe menció dels integrants de l'exèrcit alemany que veien amb horror els excessos antisemites del partit, com deia Helène Holzman als seus quaderns – *Esta niña debe vivir* –. Els soldats alemanys rebien instruccions precises dels seus superiors perquè no tractessin els presos com a persones, sinó que es limitessin a fer-los treballar com a esclaus. Tot i així, entre els oficials i els simples soldats n'hi va haver que es van resistir a complir les ordres, les van suavitzar i van fer el que van poder per alleugerir l'espantós destí dels jueus. Fins i tot hi va haver casos de SS que van ajudar els detinguts a fugir; d'altres van ser sancionats

⁸ ORLANDO FIGES ha escrit tres obres sobre el Gulag: *Los que susurran. La represión en la Rusia de Stalin*, Traducció Mirta Rosenberg, Barcelona-Buenos Aires: Edhasa 2009; *La Revolución rusa (1891-1924)*, Traducció César Vidal, Barcelona-Buenos Aires: Edhasa 2014; *Una palabra tuya... Amor y muerte en el Gulag*, Barcelona-Buenos Aires: Edhasa 2015.

simplement per haver ajudat els detinguts. Els autors d'aquests gestos excepcionals d'humanitat s'han mantingut en molts casos en l'anonimat, segons explica Hermann Langbein. Unes paraules d'Evgenia Guinzburg – autora de *El vértigo* – poden ser un bon colofó per destacar la bondat d'alguns dirigents, que encara que no fos l'actitud més estesa, no per això és menys rellevant: a tot arreu hi havia éssers humans, deia Guinzburg, no tots els caps de brigada eren bèsties ferotges: alguns eren suportables.

No sempre la solidaritat es manifestava de manera material. Hi havia formes de solidaritat “espiritual” que podien ser tan importants com les materials. Explica Euphrosinia Kersnovskaïa a *Coupable de rien* que, en certa ocasió, unes dones de la regió van entrar al seu barracó, se li van acostar, es van persignar i es van inclinar fins a terra. Li van posar a les mans un ciri encès i se'n van anar. Cadascuna, en sortir, va deixar al seu capçal un vestit de dona per al seu enterrament i una mica de menjar. Quan es va tornar a trobar sola, l'Euphrosinia es va sentir molt millor, perquè ara sabia que no estava del tot abandonada: unes dones gairebé desconegudes havien vingut a acomiadar-se i havien promès resar per ella. Fins i tot en aquestes circumstàncies tràgiques, alguns reclusos sabien agrair els gestos de solidaritat. Unes encertades paraules d'Elena Korybut-Daszkiewicz⁹ reflecteixen això que hem anomenat solidaritat “espiritual”: “l'home pot aniquilar un altre home amb un sol gest o li pot salvar la vida només mirant-lo amb bondat”.

No era només la llei no escrita dels camps – l'egoisme – el que impedía accions de solidaritat, sinó també la por de les represàlies legals a les que s'exposaven els que duïen a terme aquestes accions. Tanmateix, malgrat la por, es donaven actituds d'extraordinària solidaritat per part de

⁹ Citada per MONIKA ZGUSTOVA, *Vestides per a un ball a la neu*, Barcelona: Galaxia Gutenberg 2017, p. 112.

molts que corrien grans riscos pel fet d'ajudar les famílies dels “enemics del poble” a la Unió Soviètica, como diu Orlando Figes. També hi havia funcionaris bolxevics i del NKVD que es compadien de les famílies de les seves víctimes i feien tot el possible per ajudar-los. Eren les “bones persones” de les que parla l'historiador Yuri Slezkine¹⁰, persones disposades a arriscar la pròpia seguretat i la de la seva família; aquestes bones persones es distingien de les “males persones”, com era el cas de molts bolxevics ortodoxos que rebutjaven els seus propis familiars perquè per a ells l'única família vertadera era el Partit. En el cas de l'Alemanya nazi, el fet de tenir jueus a casa a les zones sense Estat d'Europa de l'Est – a la Polònia ocupada i a la Unió Soviètica ocupada – suposava arriscar la vida; els polonesos que eren atrapats ajudant o amagant un jueu eren immediatament afusellats, sense defensa ni judici; el càstig era automàtic, segons afirma Gitta Sereny. Un ancià va ser penjat a la vista de tothom, amb un cartell damunt del pit que deia: “Penjat per acollir jueus”. Els que estaven disposats a entregar els jueus eren recompensats amb diners o aliments. Delatar un jueu significava evitar el risc de sofrir un càstig. Per molt que els alemanys s'esforçaven per ofegar els bons sentiments de la gent per mitjà del terror i la mort, foren molts els homes valents i honestos que es van comportar heroïcament, tal com afirma Vasili Grossman a *El libro negro*. Com també ho feren alguns ferroviaris de Treblinka, segons afirma Claude Lanzmann al magnífic documental *Shoah*.

També a França, diu Simone Veil, foren molts els francesos que van amagar jueus, o que van callar quan sabien qui eren els qui els protegien, encara que la pel·lícula *Chagrin et Pitié* no en digui res d'ells. Xarxes com la *Cimade*, els immensos convents que van acollir famílies senceres o els protestants de Chambon-sur-Lignon van salvar nombrosos infants. La

¹⁰ YURI SLEZKINE, *La casa eterna. Saga de la Revolución rusa*, Traducció de l'anglès de Miguel Temprano García. Barcelona: Acantilado 2021, p. 1129.

majoria d'aquests francesos “samaritans” no es va donar a conèixer ni va rebre cap medalla. Segur que quan acabi la guerra, deia Anna Frank, quedarem sorpresos en saber la quantitat de gent bona que a Holanda ha acollit a casa seva a jueus i a cristians. Segons Geraldine Schwarz – autora de *Los amnésicos* – uns 10.000 ciutadans alemanys van salvar a jueus durant la guerra – fos per empatia o per enriquir-se –, malgrat el risc que corrien, la qual cosa significa que no era impossible. Religiosos alemanys i austríacs van actuar, durant la guerra, *contra* les lleis del seu país per salvar jueus, tal com apunta Gitta Sereny al seu llibre *En aquellas tinieblas*. També alguns sacerdots polonesos van acollir nenes jueves i les van amagar a les Esglésies per salvar-les de la mort. Moltes monges poloneses van salvar a centenars, si no a milers, de nens jueus, que en alguns casos van voler convertir a la fe catòlica, segons comenta Timothy Snyder. Totes aquestes persones treballaven silenciosament i a “contra corrent”.

La simple voluntat d'ajudar, tanmateix, no era suficient. És probable que la majoria d'homes i dones de bona voluntat, que en un primer moment es van arriscar, fallessin al cap d'un temps. Era una època, com diu Timoty Snyder, en la que ser bo significava actuar amb convicció pel bé d'un desconegut, i la recompensa per la bondat no era el “cel”, sinó “l'infern”. Una reflexió que ens remet a la *Crítica de la raó pràctica* de Kant, quan afirma que la virtut i la felicitat no coincideixen: “les màximes de la virtut i les de la pròpia felicitat són, respecte al seu principi superior pràctic, totalment heterogènies, i lluny d'estar d'acord, tot i que pertanyen a un bé suprem, per a fer-lo possible, es limiten i es perjudiquen molt l'una a l'altra en el mateix subjecte”¹¹. De fet, hi havia persones que se sentien en l'obligació d'ajudar a qui ho necessitava. I els supervivents jueus estaven convençuts que a les persones que els van salvar la vida els guiava un sentit

¹¹ IMMANUEL KANT, *Crítica de la razón pràctica*, Traducció Emilio Miñana Vilagrasa y Manuel García Morente, Madrid: Espasa Calpe / Austral 1984, p. 160.

d'humanitat que transcendia o desafiava les circumstàncies. En va deixar constància Bronislaw Zuider:

El paper de persones com Agnieszka Wrobel no va consistir tant a salvar persones de la mort, com en el fet que fossin capaces d'infondre, en els cors de persones que eren perseguides com animals, en l'esperit dels jueus que estaven condemnats a morir, un alè d'esperança de què tot no estava perdut, de què encara quedava un grapat d'éssers humans dignes de ser anomenats així ¹².

Evgenia Guinzburg explicava que la seva supervivència als camps era resultat de la seva fe en l'ésser humà; les espurnes d'humanitat que va descobrir en els altres la van ajudar a sobreviure. El mèrit dels justos és immens, como també ho és el nostre deute envers ells: són un testimoni de la grandesa de la humanitat, afirmava Simone Veil a *Una vida*, les seves memòries de l'Holocaust. Tanmateix, alguns casos individuals de sacrifici mereixen ser destacats. Un dels més coneguts és el del sacerdot franciscà polonès Maximilian Raymund Kolbe – tot i que el gest de Kolbe, com diu Hermann Langbein, no fou l'únic d'aquest tipus: el professor de física Marian Batko es va ajuntar també voluntàriament a un grup de castigats, i va morir al cap de quatre dies; un cas del que amb prou feines se n'ha parlat –. Maximilian Kolbe va dir que volia prendre el lloc de Gajowniczek – un reclús inculpat que finalment va sobreviure – perquè Gajowniczek tenia una dona i fills. Al *Gulag* és també coneguda la història de l'arxiprest Aleksei Andreievich Stavrovski, de 84 anys: col·locats els reclusos en files per l'assassinat del camarada Uritski, els van dir que un de cada deu seria afusellat; el pare Aleksei, que estava en novena posició, la va intercanviar amb la d'un sacerdot jove que es trobava a la desena posició, segons diu

¹² TIMOTHY SNYDER, *Tierra negra. El Holocausto como historia y advertencia*, Traducció Paula Aguiriano, Inés Clavero, Iene Oliva y David Paradela, Barcelona: Galaxia Gutenberg 2015, p. 355.

Vitali Shentalinski¹³. Jo Wasblatt¹⁴, per la seva banda, explica el cas dels dos germans Rosenberg, Haïm y Velvo; Haïm, de 16 anys, no volia deixar sol el seu germà Velvo, i el va acompanyar a la càmera de gas perquè no hi entrés tot sol.

Sense desmerèixer l'actitud de tots aquells que intentaven ajudar els altres, el cert és que al camp ningú no podia subsistir en soletat. Sense solidaritat, segons va advertir un *Kapo*, tots haguessin mort al cap de dos mesos. De manera que el companyerisme resultava de vital importància per a tots els presos. Margarete Buber-Neumann va escriure a *Prisionera de Stalin y de Hitler* que l'amistat amb altres presoneres l'havia ajudat a subsistir, sobretot la que va tenir amb Milena Jesenska, destinatària de les *Cartes a Milena* de Franz Kafka. Primo Levi, per la seva banda, escriu: “Crec que si encara avui estic viu, ho dec a en Lorenzo, no tant a causa de la seva ajuda material com a la seva presència, a la seva manera silenciosa i simple de ser bo, que em recordava sens parar que encara hi ha un món just fora del nostre”¹⁵.

Als *Lager* hi havia també, a banda de les actuacions individuals, formes de solidaritat més o menys organitzades. A Auschwitz s'utilitzava el terme “resistència” per referir-s'hi, tal com diu Langbein. Segons explica Montserrat Roig a *Els catalans als camps nazis*, el pas decisiu per organitzar la solidaritat dintre del camp – en aquest cas el de Mauthausen –

¹³ VITALI SHENTALINSKI ha publicat tres estudis sobre els arxius literaris del KGB: *Denuncia contra Sócrates*, Traducció Marta Rebón, Barcelona: Galaxia Gutenberg 2006; *Esclavos de la libertad*, Traducció Ricard Altés Molina, Barcelona: Galaxia Gutenberg 2006; *Crimen sin castigo*, Traducció Marta Rebón, Barcelona: Galaxia Gutenberg 2007.

¹⁴ JO WAJSBLAT, *Le témoin imprévu*, Paris: J'ai lu 2012, p. 139.

¹⁵ Citat per HERMANN LANGBEIN, *Hommes et femmes à Auschwitz*, Traducció Denise Meunier, Paris: Fayard 1975, p. 434. L'experiència de PRIMO LEVI als camps de concentració nazis es troba bàsicament a *Trilogia d'Auschwitz: Si això és un home. La treva. Els enfonsats i els salvats*, Traducció Francesc Miravittles, Barcelona: Edicions 62 2005.

consistia a ocupar llocs estratègics. El treball dels metges i les infermeres va resultar fonamental per salvar, per exemple, molts republicans espanyols de la càmera de gas. També va resultar decisiu el treball dels que estaven a les oficines. Fins i tot els que treballaven a la cuina tenien la seva importància. Albert Benaviste, jueu de Salònica que treballava a la rampa on arribaven els trens, s'afanyava a advertir, en grec, als seus compatriotes que arribaven: “les mares joves han d'entregar els seus fills a la dona gran més propera; els vells i els nens estan sota la protecció de la Creu Roja”. Aquest anunci, gairebé oficial, en una llengua desconeguda per les SS era molt més eficaç i menys perillós que els advertiments en veu baixa, explica Hermann Langbein. En el camp de dones de Ravensbrück, el Dr. Lucas fou l'únic metge SS que va rebutjar fer seleccions per a la càmera de gas, segons afirma Bernhard Strebel al seu llibre *Ravensbrück. Un complexe concentrationnaire*, la qual cosa demostra que era possible oposar-s'hi.

Les forces il·legals del camp també van salvar centenars de persones, segons explica Eugen Kogon; els comunistes eren els que tenien més probabilitats, ja que eren els que estaven més ben organitzats. Les dones comunistes, afirma Ella Lingens Reiner, eren les líders indiscutibles, i tenien com a obligació actuar de manera exemplar. Tanmateix, no és menys cert que la política de partit també va tenir un paper divisor *maléfic*, per utilitzar una expressió de Germaine Tillion, presonera de Ravensbrück. No tothom comparteix, però, aquesta opinió de Tillion. Potser van tendir a afavorir de manera massa exclusiva els seus compatriotes o els membres del partit, però no deixa de ser veritat que van salvar la vida de nombroses persones. D'altra banda, cal destacar també l'exemple dels comunistes que van ajudar generosament els joves i els nens del camp preservant-los de caure en mans dels pederastes. Com molt bé diu Eugen Kogon, el balanç era indiscutible: “els serveis prestats pels comunistes als presoners dels

campes de concentració – s'entén nazis – no seran mai suficientment apreciats”.

No només als camps hi havia organitzacions més o menys clandestines que intentaven ajudar els reclusos, sinó que també existien fora dels camps organitzacions oficials i accions diplomàtiques que van ser decisives per a la salvació de molts jueus. D'entre totes elles destacarem les Esglésies, les organitzacions humanitàries com la Creu Roja, els diplomàtics i les ambaixades, i d'altres més particulars com *Zegota* o l'OSE.

L'actuació de les Esglésies en relació a l'Holocaust no va ser, en termes generals, una actuació exemplar, sobretot si ens referim al paper que van tenir les altes jerarquies eclesiàstiques, amb molt poques excepcions. Tal com diu Timothy Snyder, els cristians que es van compadir dels jueus foren excepcions. Malgrat tot, determinades organitzacions eclesiàstiques o creients particulars van tenir actituds lloables que no han de caure en l'oblit. A Hongria, diu Jaime Vándor a *Una vida al caire de l'Holocaust*, malgrat l'antisemitisme existent, cada família jueva tenia una família cristiana amiga que l'ajudava segons les seves possibilitats. L'historiador Saul Friedländer fa referència als centenars, o milers de jueus, que van trobar acollida en institucions religioses de Roma i de les principals ciutats d'Itàlia; alguns fins i tot dintre del mateix Vaticà. A Eslovàquia, Ivan Rauchwerger recorda que “No tot el país havia fet oïdes sordes. Molts gentils amos de negocis es van posar en contacte amb els bisbes de Bratislava i els van demanar que intercedissin al president Tiso – que era sacerdot catòlic – pels seus amics jueus”¹⁶. A França, Louis Malle es va ocupar del tema dels infants amagats en convents o institucions de l'Església a la pel·lícula *Au revoir les enfants* (1987), amb la que va

¹⁶ Citat per HEATHER DUNE MACADAN, *Las 999 mujeres de Auschwitz*, Traducció Arturo Peral Santamaría, Barcelona: Rocaeditorial 2020, p. 96.

guanyar el *Lleó d'or* del festival de Venècia. Mencionem, finalment, dos casos individuals que van aconseguir salvar moltes vides jueves. En primer lloc el del sacerdot catòlic austríac Johann Gruber, reportat per Montserrat Llor, que durant els quatre anys que va estar reclòs va ajudar els deportats oferint-los menjar i medicaments en secret, fins que fou descobert; fou torturat i assassinat a la presó del camp. En segon lloc, el del devot catòlic Gino Bartali, reportat per Max Mannheimer en la traducció italiana del seu *Spätes Tagebuch*¹⁷, que transportava, amagats a la seva bicicleta, els documents que van permetre estampar passaports falsos, sota la custòdia del “Cardenal de la Caritat” Elia Dalla Costa. La seva modèstia feia parella amb el seu coratge; d’ell és la frase que “Certes medalles es pengen a l'ànima, no a l'americana”. En el cas de la Unió Soviètica, cal tenir present que les Esglésies exercien també una funció social, com ens recorda Anne Applebaum, i servien sobretot com a paraigües institucional sota el qual la gent es podia organitzar per a qualsevol projecte solidari i social.

Entre les institucions no eclesiàstiques, la institució humanitària que més va contribuir per ajudar els jueus i per pal·liar la fam fou la Creu Roja, malgrat les seves actuacions dubtoses en la inspecció de determinats camps nazis. Un dels llocs on va actuar, en col·laboració amb altres institucions, fou a la Unió Soviètica. Per fer front a l'onada de fam que es va apoderar d'aquell país a principis de la dècada dels anys vint del segle XX, el govern bolxevic va decidir, no sense reticències, legalitzar el comitè social que es va anomenar *Comitè panrus d'ajuda als famolencs*. El Comitè, afirma Nicolas Werth al *Livre noir du communisme*, va entrar en contacte amb el cap de l'Església ortodoxa, el patriarca Tikhon, que va crear immediatament un comitè eclesiàstic panrus d'ajuda als famolencs. Després d'haver obtingut l'ajuda de l'Església ortodoxa, el *Comitè panrus*

¹⁷ MAX MANNHEIMER, *Una speranza ostinata*, Torino: add editore 2016, p. 12.

d'ajuda als famolencs va contactar amb diverses institucions internacionals, entre elles la Creu Roja, els Quàquers i l'ARA (American Relief Association). De totes maneres, la col.laboració entre el règim i el Comitè no va durar gaire. En lloc del Comitè, el govern va erigir una Comissió Central d'ajuda als famolencs, un organisme burocràtic compost per funcionaris de diversos comissariats del poble, ineficaç i corrupte. Malgrat aquesta mobilització internacional, almenys cinc milions de persones van morir de fam – dels vint-i-nou milions de persones afectades per la fam – entre 1921 i 1922.

A més de la Creu Roja, també hi havia organitzacions paragovernamentals com *Zegota*, una organització polonesa depenent del govern de Polònia. Les velles organitzacions socials de Polònia van oferir ajuda a les víctimes de la guerra molt poc després de l'entrada dels nazis al país. *Zegota* era l'única organització, segons Timothy Snyder, que tenia com a finalitat salvar els jueus durant l'Holocaust. En formaven part persones honestes, cristianes i socialistes, amb un nombre que sobrepassava el de qualsevol altra organització de qualsevol nació d'Europa. A Holanda hi havia també organitzacions clandestines, com ara *Holanda lliure*, que falsificaven documents d'identitat, donaven diner a persones amagades, preparaven llocs per servir d'amagatall o donaven treball; és admirable, deia Anna Frank, la tasca noble i desinteressada que realitzen aquestes persones que, arriscant les seves pròpies vides, ajuden i salven les dels altres. Tenim, finalment, el cas de la OSE (Oeuvre de Secours aux Enfants), fundada a Sant Petersburg per un grup d'intel·lectuals i metges jueus l'any 1912, amb l'objectiu de subministrar tractament mèdic a les comunitats jueves que havien sobreviscut a les massacres de jueus a Rússia, conegudes com a *pogroms*¹⁸. Després de la Revolució russa, l'OZE

¹⁸ ROBERT WAISMAN I SUSAN MCCLELLAND, *El noi de Buchenald. La història real d'un supervivent de l'Holocaust*, Traducció Anna Puente i Lluçia, Barcelona: Fanbooks 2021, p. 267s.

(per les sigles en rus) va començar a assistir comunitats jueves a Polònia i altres països de l'Est. El 1922, l'OZE es va convertir en una xarxa de grups que treballaven per diferents països, amb seu a Berlin. En aquesta ciutat, l'organització es va rebatejar com a OSE de la Unió. A causa de la persecució nazi, la seu es va traslladar a París i va adoptar el nom d'*Oeuvre de Secours aux Enfants*. Durant la Segona Guerra Mundial, la missió de l'OSE va consistir a salvar les criatures jueves. Mencionem finalment la ONG *Memorial*, a Rússia, que té com a objectiu preservar la memòria del *Gulag*. Fou fundada l'any 1989, durant la *perestroika*, per reconeguts dissidents soviètics, entre ells el Premi Nobel de la Pau Andrei Sakhárov; el Tribunal Suprem de Rússia va ordenar el seu tancament el desembre de 2021.

La diplomàcia va tenir també un paper gens menyspreable, almenys en determinats casos, per a la salvació dels jueus. Tal com diu Timothy Snyder, els diplomàtics representaven una classe determinada de salvadors. A principis de 1943, quan els alemanys van ordenar que els 25.000 jueus de Sofia fossin deportats a Polònia, monsenyor Angelo Roncalli, delegat apostòlic a Turquia i futur Papa Joan XXIII, va actuar sense pensar en les conveniències polítiques ni en quina podia ser la reacció dels nazis, segons afirma Gita Sereny. Gairebé no hi ha cap dubte que els 25.000 jueus de Sofia foren salvats per la intervenció del futur Papa, que els va enviar “fes de baptisme” signades, no perquè es convertissin al cristianisme sinó perquè salvessin la vida. El nunci apostòlic d'Hongria, Angelo Rotta, va contribuir també a la salvació de molts jueus camuflant-los en les escoles de l'Església o fins i tot a la mateixa Nunciatura Apostòlica, segons explica Jaime Vándor. La resistència danesa, amb l'aprovació oficial del ministre suec d'Afers Exteriors, Christian Günther, va passar 7.000 persones de

Dinamarca a Suècia, que ja havia admès uns 35.000 refugiats jueus. Ira Hirschmann, delegada del president Roosevelt al Comitè de Refugiats de Guerra, va persuadir els romanesos que la guerra estava perduda i els convenia fer que els alemanys deixessin de matar els supervivents dels 185.000 jueus romanesos: 48.000 persones foren retornades a les seves llars. El juny de 1944, el suec Raul Wallenberg va anar a Budapest amb una considerable quantitat d'uns suposats “papers suecs d'ampara” i els va distribuir a tots aquells que podien mostrar qualsevol tipus de relació familiar o de negocis amb Suècia. A més, va persuadir les autoritats hongareses perquè li lloguessin cases d'apartaments a Budapest, que foren posades sota la protecció de l'ambaixada sueca on es va allotjar tota aquella gent. Sembla que aquest pla d'urgència va salvar unes 10.000 persones.

El diplomàtic espanyol Federico Díaz, primer secretari de l'ambaixada a Budapest, va idear un pla per deportar més de 500 jueus sefardites per tren¹⁹. Díaz va sol·licitar que tots els jueus espanyols fossin “tractats com a ciutadans espanyols i que se'ls permetés emigrar lliurement ja que, després de tot, eren neutrals i no enemics d'Alemanya”. El seu successor en el càrrec, Angel Sanz-Briz, va decidir, juntament amb el nunci del Vaticà i diversos ambaixadors, formar part d'una petita organització dedicada a ajudar els jueus. Sanz-Briz, actuant per compte propi, va donar passaports espanyols i cartes de protecció a milers de jueus que ni tan sols tenien arrels sefardites. Quan els documents van deixar de tenir valor per les autoritats, va llogar una dotzena d'immobles i els va declarar part de l'ambaixada: s'hi van poder refugiar més de 5.000 persones. Sanz-Briz, en contra de la seva voluntat, fou obligat a abandonar Budapest, deixant els seus protegits en una total indefensió. És en aquest moment que apareix Giorgio Perlasca, un súbdit italià que havia ajudat Sanz-Briz; Perlasca va

¹⁹ RAUL HILBERG, *La destrucción de los judíos europeos*, Traducció Cristina Piña Aldao, Madrid: Akal 2005, p. 780.

falsificar uns documents amb els que es va fer passar pel legítim representant a Hongria de l'Espanya franquista. Aquest estratagema li va permetre mantenir amb vida aquells jueus fins l'entrada de les tropes de l'Exèrcit Roig a Budapest, segons explica Carlos Hernández.

També a la capital hongaresa, els representants de nacions neutrals van recórrer a mètodes poc ortodoxos per salvar jueus. Un equip de la delegació Suïssa va entregar a una columna de caminants uns passaports protectors que els vigilants hongaresos van respectar. També a la capital de Lituània el cònsul japonès va emetre visats de trànsit japonesos a tots els jueus que arribaven al seu consolat, contravenint les instruccions del Ministre d'Afers Exteriors de Tokio, segons explica Saul Friedländer²⁰. Tenim també l'extraordinari exemple de Heinz Heydrich – el germà petit de Reinhardt Heydrich, cap de les SS –, que fou un nazi entusiasta: una vegada va comprendre el significat autèntic de la Solució Final, va falsificar un centenar de passaports per ajudar a escapar del *Reich* a jueus alemanys abans de suïcidar-se per por que la *Gestapo* descobrís les seves activitats. De totes maneres, tant les autoritzacions de sortida com els passaports protectors ja no significaven gairebé res, perquè els jueus no podien anar enlloc. Els països neutrals els admetien amb lentitud, i l'exèrcit soviètic avançava molt depressa, assegura Raul Hilberg.

La tasca de totes aquestes persones i institucions que van arriscar la seva vida per salvar els jueus fou reconeguda per l'Estat d'Israel. L'Institut Yad Vashem, establert pel Parlament d'Israel l'any 1953, va comptabilitzar i honorar, en vida o pòstumament, prop de 21.000 “justos”, tant per la seva acció generosa i valenta com per la manera en què molts van compartir el

²⁰ SAUL FRIEDLÄNDER, *El Tercer Reich y los judíos (1939-1945)*, Traducció Anna Herrera, Barcelona: Galaxia Gutenberg 2009, p. 274.

final tràgic dels seus protegits. Hem de saber, diu Jaime Vándor, que hi va haver homes i dones exemplars que van arriscar la seva vida per salvar el seu proïsme: el seu record ha de ser una llum d'esperança. Com hauríem pogut seguir existint, es preguntava Violeta Friedmann a les seves memòries – *Mis memorias* –, si haguéssim perdut totalment la confiança en l'ésser humà? Pràcticament tots els jueus que van sobreviure, diu Timothy Snyder, havien rebut algun tipus d'ajuda de persones no jueves. Malgrat que en tot el continent es van donar pocs gestos de solidaritat amb les víctimes a escala col·lectiva, com diu Saul Friedländer, malgrat d'absència de la il·luminació moral de les institucions, relluïa la llum dels salvadors individuals, en paraules de Timothy Snyder.

Les persones que es van enfrontar als poderosos per salvar les víctimes eren persones corrents – com ho eren les que van perpetrar el mal – que van donar prioritat a la pròpia consciència. Cercaríem en và “determinants” socials, polítics o religiosos de la seva singularitat, diu Zygmunt Bauman a *Modernidad y Holocausto*. Montserrat Llor²¹ reporta l'acte en el que Patrick Douet va dedicar a Alejandro Vernizo – en la concessió de la Medalla d'Honor de la Vila – unes belles paraules que el descriuen a la perfecció: “L'Alejandro ens ensenya avui aquí, com tot i estar al fons de les tenebres, hem de seguir sent humans en primer lloc”. Ana Frank deia que, malgrat tot, ella no deixava de creure en la bondat de l'essència de l'home. A la qual cosa Boris Pahor – autor de *Necrópolis* –, supervivent dels camps nazis, replicava reclamant “quan” i “com” la humanitat arribaria a organitzar-se de manera que pogués prevaler la bondat i no la depravació i el sadisme.

²¹ MONTSERRAT LLOR, *Vivos en el averno nazi*, Barcelona: Crítica 2014, p. 190.

Jorge Semprún²² escrivia que “en els camps de concentració l’home es converteix també en aquest ésser invencible capaç de compartir fins l’última borilla, l’últim tros de pa, l’últim alè per sostenir els seus camarades”. Però no és als camps, continua Semprún, on l’home es converteix en aquest animal invencible; és una possibilitat inscrita des de sempre en la seva naturalesa social. Els camps són situacions-límit, com diria Karl Jaspers, on la criba entre els homes es fa de manera més brutal. L’amor i l’odi es troben barrejats en la condició humana, com el blat i el jull de la paràbola evangèlica. L’odi, aparent vencedor dels camps, no va poder apagar, almenys en alguns, la flama de l’amor “samarità”, que va perdurar fins al final. No es tracta de subestimar la realitat de l’odi, que fou imperant, sinó de contrarestar-lo amb les mostres de solidaritat i entrega, que també van existir. Alfonso Maeso, reportat per Carlos Hernández²³, deia haver descobert a Mauthausen “fins on pot arribar l’home quan odia sense límits”, pero també va descobrir “la seva capacitat per fer el bé, i cregui’m que és molta”. Etty Hillesum, que volia convertir-se en “el cor pensant dels barracons”, segons l’expressió de Mercedes Montmany²⁴, escrivia al seu *Diari* que “malgrat tots els sofriments infligits i totes les injustícies comeses, no arribo a odiar els homes”. “L’ànima no té pàtria”, deia Hillesum; o té “una sola pàtria sense fronteres”. Ana Novac – autora de *Aquellos hermosos días de mi juventud* – afirmava, en un sentit semblant, que la bondat era el millor que li havia succeït des que havia nascut. Amb Evgenia Guinzburg podem concloure que la vida, la llum i la bondat regnaven fins i tot en aquelles tenebres amenaçadores.

²² JORGE SEMPRÚN, *El largo viaje*, Traducció Jacqueline i Rafael Conte, Barcelona: Tusquets Editores 2004, p. 62.

²³ CARLOS HERNÁNDEZ, *Los últimos españoles de Mauthausen. La historia de nuestros deportados, sus verdugos y sus cómplices*, Barcelona: Ediciones B 2015, p. 325.

²⁴ MERCEDES MONTMANY, *Ya sabes que volveré*, Barcelona: Galaxia Gutenberg 2017, p. 61.

Acabem amb les paraules que Enrico Deaglio atribueix a Giorgio Perlasca quan se l'imagina assegut al banc dels testimonis interrogat pel ministeri públic: “Senyor Perlasca. Vostè era un comerciant italià. Vostè no era part de la causa. Vostè hagués pogut escapar de Budapest. ¿Per què ha fet tot el que ha fet?”. Perlasca hauria respost: “Veia persones que arribaven mortes i, simplement, no ho podia suportar. He tingut la possibilitat de fer, i he fet. Tothom, al meu lloc, s’hauria comportat com jo”. I hauria afegit: “Es diu a Itàlia que l’ocasió fa el lladre; de mi n’ha fet una altra cosa”. I hauria donat la prova que fins i tot en la más terrible foscor, existeix – perquè és pròpi de l’home – una temptació irreductible i indicible a la banalitat del bé”²⁵.

JOSEP HEREU I BOHIGAS

josep_hereu@yahoo.es

²⁵ ENRICO DEAGLIO, *La banalità del bene. Storia de Giorgio Perlasca*, Milano: Feltrinelli 2012, p. 118.

Resum

L'objectiu de l'article és posar un al costat de l'altre dos conceptes: el de *banalitat del mal*, encunyat per Hannah Arendt, i el de *banalitat del bé*, encunyat per Enrico Deaglio. Així com Arendt mostrava que el mal, en el cas del nazisme i d'Eichmann en concret, fou un assumpte d'homes normals i corrents, Deaglio mostra que el bé també podia ser assumpte d'homes normals i corrents, com en el cas de Giorgio Perlasca. En els camps de concentració, tant nazis com soviètics, hi va haver moltes persones corrents que van fer el bé en unes condicions extremament adverses, en les que s'imposava preocupar-se només d'un mateix si es volia sobreviure. És per això que les actuacions d'aquests *samaritans* mereixen ser reconegudes, tal com han fet l'Estat d'Israel amb l'Institut Yad Vashem o l'associació Memorial a Moscú; i no només de les persones individuals, sinó també d'organitzacions i entitats.

Paraules clau

Banalitat; bé; mal; samaritans.

Abstract

The purpose of the article is make together, side by side, two expressions: the *banality of evil* by Hannah Arendt, and the *banality of good* by Enrico Deaglio. Hannah Arendt pointed out that *making evil*, in the case of nazism and specially in the case of Adolf Eichmann concerned normal and common people, Deaglio shows that *making good* could also concern normal and common people, as in the case of Giorgio Perlasca. In the nazis and sovietic concentration camps we can find many common people *making good* in a very adverse conditions, because the motto was *helping only yourself* if you want survive. That's why is so important recognizing the acts of those "samaritans", as the Israel State –Yad Vashem Institute –

and the *Memorial* Association in Moscu have already done. And not only the acts individual persons, but also those of organizations and institutions.

Key words:

Banality; good; evil; samaritans.